

2025, Vol. 6(1), 37-58
© The Author(s) 2025
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2025.201
Article type: Research Article

Received: 20.12.2024
Accepted: 03.02.2025
Published Online: 25.02.2025

Gülçin Özge Tan*

Çoklu Krizler Çağında Kesişimsel Bir İnceleme: Demokrasi ve Cinsiyet Eşitliği Krizleri

An Intersectional Analysis in the Age of Multiple Crises: The Crises of Democracy and Gender Equality

Öz

Bu makale, çoklu krizler çağında karşılaşılan krizlerden biri olan demokrasi krizinin, cinsiyet eşitliği kriziyle bağlantısını ele almaktadır. Bu kapsamda, demokrasi krizi, diğer krizleri tetikleyen temel bir unsur olarak değerlendirilmekte ve bu krizin sonucunda ortaya çıkan otoriter rejimlerin cinsiyet eşitsizliğini pekiştirdiği öne sürülmektedir. Farklı kriz türlerinin bir arada yaşanmasının kesişimsel etkilerine maruz kalan kadınların bu çoklu krizler karşısındaki konumu, büyük ölçüde demokrasideki dönüşümle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda, makalenin temel amacı, böyle bir dönemde cinsiyet eşitliği krizinin nasıl aşılabileceğini tartışmaktır. Çalışma, literatür taraması ve analizine dayalı olarak tasarlanmış olup, öncelikle demokrasi krizinin özelliklerini açıklamakta; ardından bu krizin cinsiyet eşitliği kriziyle olan bağlantısını incelemektedir. Son bölümde ise feminist literatürün sunduğu çözüm önerileri, bu krizlere karşı koyma yöntemleri olarak ele alınmaktadır.

37

Abstract

This article examines the interplay between the crisis of democracy—one of the defining challenges of the current era of multiple crises—and the crisis of gender equality. Within this framework, the crisis of democracy is identified as a fundamental driver that exacerbates other crises. It is argued that authoritarian regimes, which often emerge as a consequence of democratic decline, actively perpetuate gender inequality. The article highlights how the position of women, as intersectionally impacted by the convergence of various crises, is intrinsically tied to the broader transformation of democracy. Accordingly, the primary aim of this study is to explore potential pathways for addressing the crisis of gender equality in such a complex and precarious period. Based on a comprehensive review and analysis of the existing literature, the study begins by elucidating the nature of the democratic crisis before delving into its interconnectedness with the crisis of gender equality. The concluding section synthesizes solutions proposed within feminist scholarship as viable strategies to navigate and counter these interrelated crises.

Anahtar Kelimeler

Kriz, demokrasi krizi, cinsiyet eşitliği krizi, bakım krizi, feminizm

Keywords

Crisis, crisis of democracy, crisis of gender equality, crisis of care, feminism

* Gaziantep Üniversitesi, gulcinozgetan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7490-609X.

Giriş

Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından kaleme alınan *Komünist Manifesto'da*, ünlü düşünürler, 19. yüzyılın toplumsal değişimlerini, koşulların hiç durmadan sarsılışını, tükenmeyen belirsizlikleri ve çalkantılı dönüşümleri şu şekilde tasvir ediyordu:

Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler, arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider, yeni oluşunlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar (Marx ve Engels, 2015: s.25).

19. yüzyıl eskinin yeniyi açıklamakta bu denli yetersiz kaldığı bir aşama olarak betimlenebile ve gerçekten katı olan her şeyin buharlaşması o yüzyıldan bu yüzyıla aralıksız devam etse de 19. yüzyıl, bugünden farklı olarak insanlara ideolojileri ve devrimleri sunuyor; her şeyden önemlisi bugüne nazaran çok daha belirgin bir yol çiziyordu. Toplumsal anlatıların varlığını gün geçtikçe yitiren modern dünya, kişisel anlatıları, çözülme-kopuş hikayelerini ve belirsizliği ön plana çıkardıkça modern hayat kolektif kontrolden çıkmış, ideolojiler önemini yitirmiş, yeniyi açıklamaya dair referanslar bulanıklaşmış ve bir sürü yeni kutsallıklar icat edilip dünyevileştirilmiştir. Bu anlamda 21. yüzyıl, hemen hemen bütün hikayeleri altüst etmiş ve toplumsaldan sıyrıldığı 'bireyleri' çoklu krizlerle baş başa bırakmıştır. Küresel ekonomik kriz, çağdaş siyaset krizi ve insan sağlığı krizi şeklinde üç makro düzeyde sıralanabilir (Saad-Filho, 2023) olsa dahi mikro kerte de yaşananlar bunun çok daha ötesindedir. Bu makro sıralamanın ayrıntılandırılmış hali olarak ele alınabilir olan farklı kriz biçimleri, yaşanan çağı anlamak adına detaylı bir analizi gerektirmektedir. Bu bağlamda, devlet krizi, siyasi partilerin krizi, kapitalizm krizi, toplum krizi, iklim krizi, adalet krizi, cinsiyet eşitliği krizi, diplomasi krizi, ideoloji krizi, hegemonya krizi, sağlık krizi, mülteci krizi vb. kriz çeşitliliğini ifade eden çoklu kriz, farklı krizleri birbirine bağlayan ve onları sistemik kılan bir yapıdadır (Saad-Filho, 2024). Bahsedildiği üzere, yerküre ilk defa krizlerle karşı karşıya değildir ancak krizlerin boy gösterme şekilleri ve kriz deneyimleri öncüllerinden çok farklıdır. Birçok kriz biçimi bir yana bugün demokrasilerin yaşadığı kriz, daha önce yaşadığı kriz deneyimlerinden farklı bir şekilde geliştiğinden, öncülü olan demokrasi deneyimlerine göre çok zor tanımlanmakta ancak çağın egemen yönetim biçimi olması hasebiyle de büyük ilgi çekmektedir. Herkesin kendini 'demokrat' ilan ettiği, bu haliyle demokrasinin fetişleştiği günümüz yönetimlerinde demokrasinin yalnızca sandığa ve seçimlere indirgenmiş olması, askeri vesayetın terk edilmesi ancak gerçek sivilleşmenin hâkim kılınamaması, halk egemenliği mantığının sadece oy davranışını içermesi, demokrasilerin sınırlarını muğlaklaştırırken; yaşanan kriz ise uzunca süre perdelemiştir. Hatta demokrasiler, adeta, otoriter yönetimlerin ve liderlerin koruma kalkanına dönüşmüştür.

21. yüzyılda küresel bir siyasi trend olarak yükselişe geçen antidemokratik siyaset, zaferi ilan edilen bir rejim tipinin yani demokrasinin siyaset sahnesine popülizm ve otoriterleşmeyi usul usul buyur etmesiyle açığa çıkmıştır. Bu sebeple, antidemokratik siyasetin önlenemez yükselişine, çoklu krizlere sağ ve sol siyasetin verdiği ya da veremediği cevaplar üstünden bakmak, ilgili yükselişi anlamının, antidemokratik momentlerden çıkışın ipuçlarını bulmanın ve bu çağa dayanmanın yollarını sunmaktadır. 2007-2008 Finansal Krizi, finansı aşan bir kriz yapısına sahiptir. Bu anlamda, ekonomik, ekolojik, siyasal ve yeniden üretim krizlerinin eş zamanlı ve iç içe geçmiş biçimde deneyimlendiği krizin temel dinamikleri, Marksist bir jargonla sadece kapitalist ekonominin içsel çelişkilerinde değildir aynı zamanda ekonomik, siyasal, sosyal ve ekolojik alanların ilişkilene ve derecelene biçimindedir. Çünkü kapitalizm, yalnızca ekonomik bir tasarım değil buna ek yaratılan, ekonomik tasarımı olanaklı hale getiren diğer koşullarla düşünülmesi ve değerlendirilmesi gereken kurumsallaşmış bir toplumsal düzendir. Nancy Fraser'in (2022) kapitalizm analizinde de gözlemlenen bu durum, ünlü akademisyene göre, Marksist yöntemin ilerletilerek, kapitalizmin her dönem için o dönemi mümkün kılan şartlarla arasındaki ilişkiselliğine bakmayı gerektirir. Çünkü Fraser'a göre, kapitalizmin her tarihsel formunda kapitalist ekonomi ile onu olanaklı hale getiren şartlar arasındaki sınırlar yeniden çizilir. Bu sınırlar temelde krizler ve sınır mücadeleleri aracılığıyla yeniden belirlenir. Bu çerçevede, Fraser'in sınırlar arasında bir hiyerarşi belirlemeden bugünkü kapitalizmi mümkün hale getiren tarihsel arka plan olarak işaret ettiği ilk koşul, yeniden üretimdir. İkincisi ekolojik tahribasyon; üçüncüsü, çeşitli gasp süreçleri ve dördüncüsü kamu gücüdür (Fraser, 2022; Yaka, 2023). Yaka'nın (2022: s.268) da belirttiği gibi Fraser, ekonomik krizin dinamiklerini ekonomi alanının içinde değil, ekonomi ile tarihsel koşullar arasındaki sınırlarda buluyorsa demokratik krizin kaynaklarını da siyasal alanda değil; siyasetle kapitalist ekonominin ilişkisinde bulacaktır. Demokrasinin krizini sadece siyasal alandan bakarak anlama çabası, tam da kapitalizmin dayattığı siyaset ve ekonomi arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Neoliberalizmin demokrasiyi tehdit ettiği bir bağlamda, yalnızca neoliberalizm değil, kapitalizmin kendisi de demokrasinin karşısında bir tehdit unsuru olarak durmaktadır. Bu anlamda da demokrasinin krizi hem bir semptomdur hem de ekolojik krizi, yeniden üretim krizini ve hegemonya krizini kapsayan toplumsal düzenin genel bir krizidir (Fraser, 2022: s.XV).

Toplumsal düzende yaşanan bu genel kriz ya da diğer bir ifadeyle çoklu kriz, 21. yüzyıl kriz deneyimlerini diğer yüzyılın deneyimlerinden ayırt edici bir şekilde belirsizlik kozasıyla sarmalanmış ve neoliberalizmin hünerli elleriyle bireyselleşmiş bir sosyolojik tabandan ilerlemiştir. Wendy Brown tarafından "*toplumun tedavülden kaldırılması*" olarak adlandırılan süreçte, neoliberalizm, toplumsal olana dair bir saldırı başlatmıştır. "*Neoliberal saldırı, bir yandan antidemokratik kültürü aşağıdan yaratmak, diğer yandan antidemokratik devlet iktidarı biçimlerini yukarıdan inşa etmek ve meşrulaştırmak için anahtar niteliğindedir.*" Toplumsala ve toplumsal adalete yöneltilen neoliberal saldırının en belirgin örneği, özgür, kendinden mükkellef bireyler adına sosyal devleti *tedavülden kaldırma* ve *kötüleme projesidir* (Brown, 2021: s.39, 47). Esasen neoliberalizm pek çok cepheye saldırıda bulunmuş ve pek çok şeyi yok etmiş-

tir. Ancak sosyal devleti ortadan kaldırıp bireyciliği teşvik etmesiyle birlikte, toplumun etkisi giderek azalmış; 21. yüzyıl, devletin sorumluluklarını aileye ve bireylere devretmesi, kolektif yapının kaybı ve kitleselleşmenin engellenmesi gibi sonuçlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu ise 21. yüzyıl insanını, kendini yalnız, güvensiz ve değersiz hissettiren, kırılğanlıklarını artıran bir yaşamsal forma mahkûm etmiştir. Zygmunt Bauman (2024), tarafından “*akışkan modernite*” olarak adlandırılan bu yalnızlık ve belirsizlik durumunda, toplumsal ilişkiler katılaşacak bir zaman bulamamaktadır. Kurumların ve ilişkilerin katılaşamayıp, bu denli geçici hale gelmesiyle eylemler, fikirler ve uzun vadeli hayat planları kaybolmuş; insanlar giderek parçalanmış, kısa vadeli hedeflerin ve çıkarıcı hesapların devreye girdiği hayatların içine sıkışıp kalmıştır. Böylesi parçalanmış bir hayatın içinde kalan bireyler, daha esnek ve daha uyumlu olmak zorunda kalınca fırsatçılık bir yaşam biçimi halini almış ve insanlar, her şeyi hak ettiğini düşünen yüksek özgüvenli ancak günün ve yarının belirsizliği içinde yalnız ve kırılğan bir yaşam sürmeye zorlanmıştır.

Çoklu kriz neticesinde belirsizliklerle dolu bir yaşam içinde güven duygusunu yitiren, toplumsal kolektiviteden koparılan, sosyal devletin korumasından çıkarılan, yalnızlaştırılan, akışkan ve esnek bir hayat sürmek zorunda kalan bireyin yaşadığı dönüşüme ve sorunlara karşı siyasetin vermesi gereken cevap ise sağ otoriter rejimlerce üstlenilmiştir. Neoliberal sistemin sosyal güvenliği ortadan kaldırma isteği, yeni toplumsal hareketlerden ödünç alınmış özgürleştirici bir karizmayla süslenip örtülürken (Fraser, 2017: s.61); sol siyasetçe yanıtlanması beklenen başta ekonomik meselelere sağ siyasetin kaygı ve öfke duygularını eklemeyerek cevap vermesi ve esasen neoliberalizmin açığa çıkardığı sorunların sorumlusu olarak elitleri ve mültecileri işaret etmesi, halka istediği ‘belirginliği’ ve ‘suçluları’ vermiştir. Kısacası, Walden Bello’nun (2019) da söylediği gibi “sağ, solun ögle yemeğini yemiştir”. Ayrıca, sağ otoriter rejimler, bütün akışkanlıklar neticesinde hızla çözülen yapılara karşı bildik ve tanıdık kavramlar kullanarak istikrar güvencesi verdikleri halktan sabır, sadakat ve oy istemi; istediklerini vermeyenleri ise hızla “öteki” ilan ederek yeni güvencesizlikler yaratmıştır. Böylece belirsizliklere, endişe ve korkuyu ekleyerek olası dayanışmaların önü kesilmiş (Balta, 2019: s.25) ve toplumsal dayanıklılığa set çekilmiştir.

İşbu makalede, çoklu krizlerden birisi olan ve diğer krizlerin tetikleyicisi olduğu düşünülen demokrasinin krizi meselesi tam da otoriter sağ rejimlerin verdiği yanıtlar ve çözüm önerileri üstünden değerlendirilerek cinsiyet eşitliği krizinin demokrasi krizi ile hangi noktalarda kesiştiği ve ilgili kesişimsellikten çıkmanın mümkün olup olmadığı tartışılacaktır. Bunun için öncelikle ikinci bölümde demokrasinin krizi meselesi işlenecek, takip eden üçüncü bölümde ise cinsiyet eşitliği krizi ile demokrasi krizi neticesinde açığa çıkan yönetsel otoriter aklın kol kola girdiği referanslara dikkat çekilecektir. Sonuç bölümünde ise kadınların, söz konusu edilen krizlere karşı dayanıklılıklarını artıracak ve güçlenmelerini sağlayacak olan çözüm önerileri feminist perspektiften sunulmaya çalışılacaktır.

Demokrasi Krizinin Gölgesinde Büyüyen Otoriterlik ve Tetiklenen Krizler

Büyük bir krizler çağına dönüşen 21. yüzyıl, aşırı ve radikal sağın ana akımlaştığı bir döneme dönüşmüştür. 2008 sonrası yaşanan finans krizinin artan etkileri, neoliberalizmi büyük bir krize sürüklemiş ve popülizm, bu kriz karşısında yükselen siyasi eğilim olmuştur. Neoliberal teknokrazi ve piyasacılıkla altı oyulmuş olan müesses nizama yönelik şiddetlenen hınç, partilere duyulan güvensizlik ve öfke, popülizmi yükselişe geçirmiştir. Sol versiyonunun da bu yıllarda hareketlendiği popülist siyasetin temel ivmelenmesiye sağ siyasette olmuştur. Kapitalizmle sıkıntısı olmayan, bu anlamda da değer ve sermaye aktarımını hedefleyen çağdaş sağ popülizm, anayasal demokrasi içinden bir rejim yaratmıştır. Böylelikle, *temsili yönetimin yeni bir formu* (Urbinati, 2022: s.15) haline gelen popülizm, geliştirdiği araç, strateji ve söylemlerle demokratik bir sürecin parçası olma gayesi gütmüştür. Elit temsilinin yerine güçlü bir lider beraberliğindeki demokrasiyi formüle eden popülizm, sandık zaferini perçinledikçe yaratmış olduğu araçları şahsi çıkarlar için kullanmaya, sermayeyi sınırlı bir grupta paylaşmaya, kendi elitleri aracılığıyla iktisadi ve politik sistemi kontrol etmeye başlamıştır. Popülizm vesilesiyle sistemin içinden kendini kuran ve yükselten yönetimler, milliyetçi, yerel, eril ve ayrımcı değerler üstünden ana akımlaştıkça, rejimler adım adım otoriterleşmiştir. Yani, demokrasinin krizi ve plütokrasinin yükselişi, neoliberalizme refleks olarak büyümüş olan popülizmin geçirdiği dönüşümle yakından ilgilidir (Tan, 2023: s.128). Bu politik reaktif tavır popülizmin bir özelliği olmamakla beraber demokrasinin krizi içinde otoriterlikleri büyüten bir nitelik teşkil etmiştir.

Çağdaş siyasetin en makbul sıfatı haline gelen demokratlık, bugünün yöneticilerinin kendi meşruluk zeminini sağlamak için başvurduğu ilk atıf noktasıdır. Bu yönüyle çağın ege-men rejim tipi olan demokrasinin herkese uyan bir elbise haline gelmesinin birincil sebebi Carl Schmitt'in (2017: s.39-44) de vurguladığı üzere demokratik kanaatlerin diğer birçok siyasi yönelimle uzlaşabilme yetisinden kaynaklanmaktadır. Schmitt'e göre, demokrasi hayata geçirildikçe, birçok 'efendiye' hizmet etmektedir. Demokrasilerin 'soyut' anlamda sahip oldukları halkın, somut olarak farklı, heterojen kitlelere denk düşmesinden dolayı demokrasiler temel ilkelerinden vazgeçmeksizin militarist-pasifist, mutlakiyetçi-liberal, ilerici-gerici vb. olabilmektedir. Bu niteliği sebebiyle de demokrasiler kendi bünyelerinde yer alan değerlerden birine dönüştüklerinde demokratlık özelliğini yitirse bile yönetimi elinde bulunduranlar kendilerini demokrat olarak tanımlamaya devam edebilmektedir. İş böyle olunca da farklı ideolojilerin kendi meşruluk zeminini sağlayabilmek adına demokrasi içi boşaltılmış bir sıfat haline gelebilmekte; *batta kapitalizm tarafından bir markaya, meta fetişizminin geç bir versiyonuna indirgenilmektedir* (Brown, 2017: s.51). Herkesin ve her yöneticinin kendisini demokratik addettiği bir düzende, demokratik olan ve olmayan arasındaki ayrımı ve sınırı ortaya koymak ve yönetimlerin demokrasiden nasıl saptığını tespit etmek kolay değildir. Otoriterleşmenin demokrasi içinden ilerlemesi ilgili geçişi tespit etmeyi zorlaştırırsa da demokrasinin içinin boşaltılması yani demokrasinin krizine dair bir analiz geliştirmek mümkündür.

Demokrasinin krizine dair yürütülen tartışmalar, yeni değildir. Platon, Aristoteles, Alexis de Tocqueville, Max Weber ve Karl Marx gibi klasik düşünürlerin yanı sıra 1960'lı yıllarla birlikte demokrasinin krizine dair çeşitli saptamalar yapılmış hem liberal demokrasiye dair hem de demokrasinin kapitalizmle olan ilişkisine ilişkin kriz semptomları ve kriz anları analiz edilmiştir. Claus Offe (1972, *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*), Jürgen Habermas (1973, *Legitimationsprobleme im Spatkapitalismus*) ve Samuel P. Huntington (1975, *The Crisis of Democracy*) gibi isimlerin 1970'li senelerde başlattığı tartışmalar ve geliştirdikleri analizler, modern demokrasilerin kriziyle ilgili literatürü gelişime açmıştır. Bu tartışmaların neticesinde oluşan analizler ve bu tartışmaların yol göstericiliğinde 1990'larda demokrasinin krizi başlığı yeniden akademinin ilgi alanına girmiş, analizlere dahil edilmiş (Keskin, 2017) ve giderek artan bir biçimde güncel siyaseti açıklamak için kullanılmıştır.

Modern demokrasinin eşit oy hakkı üstünden giderek seçimlere indirgenmiş olması, denge-denetim özelliğinin kaybı ve sistemin “özgürlük” söylemleriyle giderek yalnızca çoğunluk oyunu alan yöneticilerin güdümüne girmesi, günümüz demokrasilerinin otoriterleşmeye kapı açmasıyla sonuçlanmıştır. Çünkü bu tarz demokrasiler, yöneticiler kendi iktidarlarını kuvvetlendirmek ve azınlığın yönetime gelme ihtimalini ortadan kaldırmak için gerekirse anayasayı değiştirdiği; ifade, toplanma ve gösteri yürüyüşü yapma gibi temel özgürlükleri yasakladığı; muhalefeti oyun dışı bıraktığı, sermayenin siyaseti rahatça baskıladığı, kuvvetler ayrımının ortadan kalktığı ve yurttaşlar arasındaki ilişkinin kutuplaştırıcı politikalarla hasmane bir özellik kazandığı eşitsiz bir yapıya dönüşmüştür (Gentile, 2019). Halk egemenliğine dayanan demokrasinin, böylesi bir yapıya dönüşmesi yani halkı seçimden seçime aklına getirmesi, demokrasiyi sandıkla özdeşleştirip başka alanlarda çokluğun sesini duymaması ve bu anlamda da halkın yurttaşlık failliğini zimni biçimde elinden alması, bugünün demokrasi krizinin en açık belirtileridir. Zygmunt Bauman ve Carlo Bordoni (2018: s.164) demokrasinin başına gelenleri kısaca şu şekilde betimler:

“Modern zamanlarda demokrasi soyut bir içerik kazanmıştır -diğer terimlerde olduğu gibi, mesela özgürlük ve mutluluk- ve tıpkı bir maymuncuk ya da parola gibi, insanın insana yaptığı en kötü zulümleri örtecek bir perde olarak kullanılmaktadır. Pek çok hükümet biçimi aslında öyle olmasa da kendisini, sinik zihinsel çekincelerle ve sahte varsayımlar, hatta daha da sahte vaatler temelinde destek arayan kendi yurttaşlarını aldatma niyetiyle demokratik diye tanımlamaktadır.”

Modern demokrasinin bu soyutluğa rağmen her yerde geçer akçe olma durumunu ve içinde bulunduğu vaziyet-i ahvali anlamlandırmaya çalışan isimlerden birisi olan Colin Crouch, Emilio Gentile'nin (2019: s.55) da işaret ettiği üzere, henüz daha demokrasinin zaferi canlıyken post-demokrasiye ilişkin kelimelerde bulunmuş ve liberal demokrasiye dair eleştirilerini ifade etmiştir. Bir rejim biçimi olarak zaferi ilan edilen demokrasinin halini “*post-demokrasi*” olarak tanımlayan Colin Crouch (2016), demokrasinin içinden geçtiği süreci bir parabole benzeterek

demokrasinin bir kez tepe noktasına çıktığını bir kez de tepe noktasından aşağıya indiğini söyler. Crouch'un temel iddiasına göre, demokrasi işler bir haldeyken, yönetim, demokrasiden önceki dönemlerin karakteristiğine benzer şekilde, zamanla ayrıcalıklı seçkinlerin eline geçmiştir. Demokrasiden zaman zaman geri çekilişlerin olmasının kaçınılmaz olduğunu düşünen Crouch, açıklamalarına post-demokrasinin “*yok demokrasi (non-democracy)*” olmadığını belirterek başlar. Bu anlamda post-demokrasilerde demokrasinin olmaması gibi bir ardıllık, post olma vaziyeti söz konusu değildir. Crouch'un kullanımındaki post öneki, tarihsel parabolün hareketliliğine denk düşmektedir. Demokrasi parabolünün diğer ucundaki bir merhaleyi anlatan post-demokrasi bu açıdan demokratikleşme sürecinin çöküş evresini anlatmakta ve bir tür *eşitlikçilik krizi ve demokratik yordamların önemsizleşmesi* dönemi olarak belirlemektedir. Bu kriz ve önemsizleştirme içinde siyaset, yurttaşlarla olan bağlantısını giderek kaybeder. Crouch, çalışmasını açıklamak için bir Post-X soyutlaması kurgular ve post-demokrasi kavramsallaştırmasını da bu soyutlamaya uyarlayarak anlamayı tavsiye eder. Mantıksal olarak birbirinden ayırt edilebilir üç dönem tanımlayan Crouch için, X, Pre-X ve Post-X olarak üç zaman diliminin sıralanabileceği soyutlamada, birinci zaman diliminin ya da “pre-X”in ayırt edici yönü, genel olarak “X” ile ilişkilendirilen bazı özelliklerin olmamasıdır. İkinci zaman diliminde “X” en yüksek noktaya ulaşmıştır ve birçok konu “X”ten etkilenmiş ve birinci zaman dilimindeki konuları değişime uğratmıştır. “Post-X” olarak nitelendirilebilir olan üçüncü zaman diliminde ise yeni bir şey ortaya çıkmış ve bazı açılardan X'in önemini azaltan durumlar yaşanmıştır. Bu sebeple, bazı şeyler birinci ve ikinci zaman dilimine göre farklı görünmeye başlamıştır. Ancak, bu farklılıklara rağmen X'in izleri üçüncü zaman diliminde hissedilecek hatta X'ten kalan izler bu zaman diliminde olduğu gibi görünmeye başlayacaktır. Bu yüzden “post” dönemler son derece karmaşıktır. Crouch'un bu soyutlamadan yola çıkarak geliştirdiği demokrasi modellemesi işte tam da bu karışıklığı ifade etmektedir: Post öneki alan yeni dönem demokrasinin (X'in) olmadığı bir kerte değildir ancak ‘pre’ aşamaya daha yakındır ve bu haliyle de yok-demokrasi anlamı taşımaz. Demokratik bir dönemin ardından gelen post-demokrasi, demokrasinin temel bileşenlerine sahiptir ki bu da ‘post’ aşamanın karmaşıklığı ile son derece uyumludur. Yine de Post-demokraside, demokrasinin bazı karakteristik unsurlarına doğru parabolik bir dönüş yaşanabileceği akıldan tutulmalıdır. Zaten sistemin sürdürülebilirliğini sağlayan temel husus, bu demokratik dönüşlerdir. Kısacası, Crouch'a göre (2016), batıda üstünlüğü devam eden demokrasi, artık demokrasi öncesi dönem ya da demokrasinin zaferinin ilan edildiği dönem gibi değildir. Seçimlerin yapılmaya devam edilmesi ve yöneticilerin seçimlerle belirlenmesi sebebiyle rejim, pre-demokratik değildir. Fakat içinde bulunulan krizi demokrasi çerçevesinde açıklamak da mümkün görülmemektedir. Demokrasinin bazı bileşenleri varlığını sürdürse ve dahi bazı açılardan son derece güçlü olsa da pre-demokratik aşamadaki gibi bugün de siyaset ayrıcalıklı bir seçkin gruptadır ve ayrıcalıklı gruplara hizmet etmektedir. Bu yönüyle yolsuzluk, siyasi yozlaşma, liderin ön plana çıkarılması, şahsileşme gibi olgular da post-demokrasinin temel parametreleri olarak belirlemekte ve bu haliyle de rejimlerin otoriterliğe geçişini kolay-

laştırmaktadır. Kısacası, Crouch'un betimlediği demokrasi, demokrasinin olmadığı bir dönemi anlatmaz; demokrasi vardır fakat demokrasinin içi boşaltılmıştır ve demokratik bir rejimden kopuş demokrasinin içinden rahatlıkla sağlanmaktadır. Bu yönüyle bir demokrasizlik hali değildir ve Charles Tilly'nin "*demokrasizleşme (de-democratization)*" kavramsallaştırmasından farklıdır.

2000'lerdeki otoriterleşmenin demokrasi ile olan yakınlığını idrak etmek için önemli açıklama girişimlerinden biri olan "demokrasizleşmede" Tilly, demokrasiyi devlet kapasitesi ile birlikte irdelemeyi tercih eder ve analizini demokratikleşme ve demokrasizleşme karşıtlığı üstüne kurar. Tilly'e göre (2014) yönetici seçkinlerin, iktidarlarına yönelik tehditleri içeren rejim krizlerine karşı verdikleri tepki olarak ortaya çıkan demokrasizleşme, devletin krizler sonrası halkın isteklerine verdikleri cevap olan demokratikleşmeden farklı olarak çok daha hızlı yayılır ve merkezi idarenin kontrolündedir. Merkezi idare ve halk idaresi arasındaki salınımda, yoğunlaşmış devlet iktidarının kullanılmasına yönelik rızanın açığa çıkması demokrasiyi demokrasizleşmeye kolaylıkla komşu kılar. Hatta rahatlıkla demokrasizleşme demokrasiye içkindir, denebilir. Demokratik rejimin krizine hükümetlerce verilen yanıtlardan birisi olan demokrasizleşme, bu anlamda doğrudan anti-demokratik denilemeyecek ancak anti-demokratik öğeler içeren kriz anı refleksidir. Bu yönüyle de Crouch'un yok-demokrasisi ile değil post-demokrasisi ile yakındır. Her iki kavramda bu noktada, bir "*demokrasi entropisi*"dir (Gentile, 2019). Demokrasinin yaşadığı bu kaotik krizi anlamlandırmak adına Giovanni Sartori'nin yaptığı gibi demokrasinin ne olmadığı üzerine kafa yormak, metodolojik olarak işe yarayabilir ve demokratik kakofoniyi rafa kaldırabilir. Zira Sartori'nin bir rejimin ne dereceye kadar demokratik olduğunu sorgulaması, ideal demokrasi ile bugünün demokrasilerini birbirinden ayırt edici ipuçlarını verebilir durmaktadır. Sartori'ye göre (2014, s.231-234), bütün farklar bir derece farkıdır ve bir demokrasi ne dereceye kadar demokratiktir sorusu bu bağlamda önemlidir. Ayrıca demokrasi nedir sorusuyla ne kadar demokrasidir sorusu, birbirini dışlamayan sorulardır ve demokrasinin başına gelenler bu noktadan anlaşılmalıdır. Bunun için yönetsel olarak otoriterizm, totaliterizm gibi demokrasinin karşıtlarını baz alarak demokrasiyi tanımlamaya çalışan Sartori'nin demokrasinin ne olmadığını göstermeye yönelik çabası, demokrasinin çatlaklarını belli etmektedir. Bütün bu tartışmaların ışığında aşikâr olan şey, demokrasinin krizinin, demokrasinin derecelerinde büyük yarıklar açtığı ancak sembolik düzeyde de olsa demokrasiden kopulmasına izin vermediğidir. Demokrasiden vazgeçilmemiş ancak spektrumun ucu belirgin bir şekilde otoriterleşmeye kaymıştır. Hatta kimi düşünürlerce eski biçimlerdeki gibi devrimle ya da darbeyle olmasa bile *demokrasinin ölümü* (Levistzky ve Ziblatt, 2018) ilan edilmiş; bu yeni ölme biçimiyle, yurttaşların demokratik bir illüzyon yaşadığı ileri sürülmüştür.

Demokrasinin krizine ilişkin yürütülen çağdaş tartışmalar bir yana, feminist literatür için hikâye daha farklı bir boyuta sahiptir. Çünkü ilgili literatür, kadınlar için demokrasinin her daim krizde olduğunu çeşitli tartışmalarla ortaya koymuştur. Bu anlamda, bugün kolayca kırılan demokratikliğin temelinde de esasen demokrasinin bazı gruplar için doğrudan ve sü-

rekli bir krizi işaret etmesi vardır, demek yanlış olamayacaktır. Feminizm de demokrasi gibi eşitlik nosyonuyla ilgilendiği için ve ikisi de keyfi iktidara karşı oldukları için söz konusu iki geleneğin fazlaca ortak noktası vardır. Ancak Anne Phillips'in (2012, s.14-15) de belirttiği üzere ortaklaşmalar koşut bir gelişim yaşamamıştır. Eşitlik ideali ikisini birleştirse de ikisi arasında otomatik bir bağ oluşturmamıştır. Demokrasi üstüne yürütülen hemen hemen tüm tartışmalarda, Rousseau hariç, kadınlar yokmuş gibi davranılmıştır. Bugün birçok feminist, bunu bir çalışmanın eksigi olarak değil; cinsiyet eşitsizliğinin hem klasik hem de çağdaş düşüncenin temellerine kazınmış bir şey olarak değerlendirir. Phillips için bu doğrultuda yapılması gereken şey, politikada, toplumsal cinsiyetin kör nokta olarak kalmadığı bir şekilde yeni kavramsal-laştırmalar yapmak ve demokrasiyi her iki cinsiyeti de dâhil ederek yeniden düşünmektir. Bu bağlamda klasik ve çağdaş siyaset kuramının kadını yok sayan ve çeşitli aldatıcı soyutlamalara sahip olduğuna ilişkin ilk eleştiriler Susan Moller Okin ile başlamış; Carola Pateman, Jean Bethke Elshtain, Iris Young, Anne Phillips, Virginia Sapiro, Judith Squires, Ruth Lister gibi feminist siyaset bilimcilerle devam etmiştir. Öncelikle, yurttaşlık, demokrasi ve eşitlik gibi siyasetin temel kavramları eleştirel bir perspektifle incelenmiş; liberal, sosyalist, radikal ve muhafazakâr ideolojiler bağlamında kadınların toplumsal konumu değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, kadınların erkek normlarından bir sapma olarak tanımlandığı açıkça ortaya konmuş; kadının bir sapma ve erkeğin "ötekisi" olarak konumlandırılmasının, bu ideolojilerdeki temel kavramların anlamlarının, toplumsal iktidar ilişkileriyle şekillendirilmesiyle oluştuğu iddia edilmiştir. İlk olarak, birey kategorisinin evrensel ve cinsiyetten bağımsız olduğu iddiasına itiraz edilmiş; liberal demokrasinin birey, yurttaşlık, haklar, rıza ve çıkar kavramları yeniden değerlendirilmiştir. Bu kavramların, kadınları yalnızca 'öteki' olarak tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda erkekliği ve erkek üstünlüğünü pekiştiren bir dil ve kültür inşa ettiği öne sürülmüştür. Sonrasında ise evrensel birey kavramının siyasal bir kurgu olarak erkek kategorisini ayrıcalıklı kıldığı eleştirel bir bakış açısıyla sorgulanmıştır (Çakır, 2019: s.37-38).

Feminizmin demokrasiyi nasıl ele almamız gerektiği hususunda temel kaideleri içerdiğini söyleyen Phillips, başta klasik kuram ve kuramcılarının, akabinde çağdaş düşünürlerin kadını nasıl dışladığına dair analizini dile getirirken, tarihsel bir izlek takip ettiği çalışmasında, özellikle rıza ve özgürlük tartışmaları üstünde durur. Phillips'in bu bağlamda, ikinci uğrağı kamusal alan-özel alan ayrımıdır. Çünkü ona göre, bu ayrışma, liberal kurama dayalı birey ve yurttaşlık tartışmalarını cinsiyet ayrımı pratiğine eşlik etmektedir. Feministler öncelikle, bu tür ayrımın yalnızca liberal kurama ait olmadığını altını çizmiş ve bu ayrımın her politik düşünce ve politik yaşamı etkilediğini ortaya koymuştur. Antik Çağ'dan bugüne devam eden bu ayrışma, arızı ve yüzeysel değildir ve bütün toplumları etkilemiştir. Bu, bir anlamda üretimin ve yeniden üretimin ayrışmasıdır ve bilinen bütün toplumlarda, politikanın kamusal dünyası ile hanenin özel hayatını etkili bir şekilde birbirinden ayırmaktadır. Liberal kuram da bu noktada, yaşanan çifte ayrımı başarılı bir şekilde sürdürmüştür; kuramının kurucu öğelerinin başına, birey, yurttaş, haklar ve rıza gibi kavramları eklemiştir (Phillips, 2012: s.44-50). Ancak giderek daha çok feminist, bizzat bu kategorilerin eril olduğunu ileri sürmüştür. Bu feminist

düşünürlerden birisi olan Carola Pateman, siyaset biliminin son derece önemli tartışmasını, “toplumsal sözleşmeyi” altüst ederek liberal kuramın erkek deneyimine bağladığı yurttaşlığa ehemmiyetli bir açılım getirmiştir.

Pateman, “Cinsel Sözleşme” isimli kitabında, toplum sözleşmesi bağlamında sivil hukukun, özgürlüğün, eşitliğin ve bireyin inşasını ele alırken, özel alanın nasıl kurgulandığını sorgulamış ve eleştirmiştir. Ona göre, doğal alandan sivil alana geçiş sürecinde cinsiyet farklılığı, bir siyasi farka dönüşmüştür. Bu çerçevede, kadınlar ilk sözleşmenin tarafı değildir; ancak doğa durumunda da bırakılmamış, sivil toplumun içinde yer almakla birlikte, tam anlamıyla oraya dahil edilmeyen özel alana hapsedilmiştir. Özel alan, sivil alanın bir parçası olsa da ondan ayrılmış ve esasen özel-kamusal karşıtlığı, doğal-sivil ile kadın-erkek ikiliğinin başka bir ifadesi olarak açığa çıkmıştır. Kadına atfedilen özel alan, doğanın bir uzantısı olarak görülmüş; erkekle özdeşleştirilen kamusal alan, sivil ve egemen bir konumda yer almıştır. Bu iki alan birbirinin hem zıddı hem de tamamlayıcısıdır. Pateman’a göre, kamusal alanın sivil özgürlüğü, ancak özel alanı biçimlendiren doğal tabiiyet karşısında anlam kazanmaktadır. Birey olmak da tam bu noktada, sözleşme yapan ve sivil olarak özgürleşen kişi olmakla tanımlanmaktadır (Pateman, 2017: 28-29). Sonuç olarak, doğa durumunda bırakılmayan ancak kamusal alana da tam anlamıyla dahil edilmeyen kadın, toplum sözleşmesinin bir tarafı olamadığı için özel alanla sınırlandırılmış, kamusal alanda yer edinememiş ve dolayısıyla “birey” statüsüne erişememiştir. Kamusal alanın cinsiyetli bir şekilde inşa edilmesi ve sürdürülmesi, kadınların kamusal katılımlarını ataerkil yapı lehine sınırlandırmanın ilk adımınıdır. Bu sürecin ikinci aşamasında ise kamusal ve özel alan arasındaki sınırların, mahremiyet ve mülkiyet söylemleriyle keskinleştirilmesi vardır. Böylece, özel alanla özdeşleştirilen kadınların ev içindeki deneyimleri dokunulmaz hale getirilerek siyasal bir mesele olarak ele alınmamış, aynı zamanda kadınların kamusal alana katılım hakkı örtük bir biçimde geciktirilmiş ve engellenmiştir. Bu geciktirme ve engelleme süreci, patriyarkal yapılar tarafından bilinçli bir şekilde kurgulanmış olup, aslında kadının yurttaşlık statüsünün ikincilleştirilmesinin de tarihini oluşturmuştur. Cinsiyetli yurttaşlık olarak da ifade edilebilecek olan bu durum, demokrasi deneyimindeki farklılığın sebebidir.

Yurttaşlık meselesine feminist bir perspektiften bakan Ruth Lister’a (2003) göre, feminist yurttaşlık teorisi feminist bir pratiğin içinden örülmelidir. Lister’ın vurguladığı pratiğin arkasında yatan rasyonalite, toplumdaki cinsiyetçi iş bölümüne yönelik geliştirdiği eleştiriye dayanmaktadır. Çünkü ona göre, cinsiyetler arasındaki iş bölümü, yalnızca farklı rollerin dağıtımını değil, aynı zamanda bir otorite paylaşımını da beraberinde getirir. Doğal veya siyaset dışı olarak kabul edilen özel alanda, yani aile içinde, erkek kamusal alandaki konumu dolayısıyla baba, koca ve hane reisi olarak konumlanır ve ailesinin, özellikle de eşinin üzerinde bir otorite sahibi olur. Bu yapı, duygusal bağlarla şekillenen aileyi aynı zamanda ataerkil bir kurum haline getirir. Her ne kadar kamusal alan biçimsel hak eşitliğine dayalı olsa da ev içi ilişkilerde ne hak eşitliği ne de gerçek anlamda bir eşitlik söz konusudur. Bu anlamda, kamusal ve özel alanlar arasındaki etkileşim dinamiğini, kadınların yurttaşlığını zayıflatan kısır bir

döngüden, onu güçlendiren erdemli bir döngüye taşımak feminist perspektiften kurulacak olan yurttaşlık tanımı için elzemdir. Bu dönüşüm, kamusal politikanın kadın yurttaşlığını kısıtlayan unsurları—hem özel alandan hem de kamusal alanın kendisinden kaynaklanan engelleri—kabul etmesi gerektiği anlamına gelir. Feminist bir yurttaşlık pratiği açısından temel kısıtlardan biri, erkeklere kamusal alanda kolektif bir avantaj sağlayan ev içi iş bölümüdür. Zaman, genellikle erkekler lehine çarpıtılmış bir yurttaşlık kaynağıdır ve bu nedenle yurttaşlık politikası, aynı zamanda bir zaman politikasıdır. Ebeveyn izni ve kamusal eğitim gibi araçlar, ev içi iş bölümünde dönüşümü teşvik edebilecek kamusal politika müdahaleleridir. Ancak kamusal politika, yalnızca teşvik edici bir rol oynayabilir; nihai değişim, bireysel erkeklerin dönüşümünü gerektirir. Daha adil bir cinsiyete dayalı iş bölümü hem eşitliği hem de farklılığı teşvik eder: kadınların erkeklerle daha eşit şartlarda yurttaşlık alanına katılımını sağlarken, yurttaşlık bağlamında bakım sorumluluklarının önemini vurgular ve erkekler için daha dengeli bir yurttaşlık deneyimi sunar (Lister, 2003: s.200). Lister’in bu vurgusu, sonraki başlıklarda bahsedilecek olan bakım krizine yönelik bakımın kolektif hale getirilmesi ve bahsedilen eşit yurttaşlık pratiğinde kamusal-özel alan ayrımının aşılması için son derece uygun bir yorumdur. Zira, bahsedilen cinsiyetçi iş bölümü ve kamusal-özel ayrımı, kadınların siyasal hayata olan katılımını da doğrudan etkilemekte ve deneyimlenen yurttaşlık, ödev ve sorumlulukta kadınları bağlarken hak kazanımında ve siyasi temsilde kadınları kısıtlamaktadır. Böylelikle kadınlar ikincil bir yurttaşlık deneyimi yaşamaktadırlar. Bu bağlamda da ister klasik siyaset bilimi kuramcıları tarafından isterse de çağdaş kuramcılar tarafından gündem edilsin feminist bir perspektiften tanımlanmayan demokrasi, liberal soyutlamaların gerçek hayata adaptasyonunu tekrar ettiği sürece demokrasinin kendisi kadınlar için bir kriz halinden öteye geçememektedir. Bu nedenle de kadınlar için demokrasinin krizini tartışmaya başlamak öncelikle kadınların demokrasi içindeki görünmezlik krizini tartışmakla başlamalıdır. Yine de Wendy Brown’un da altını çizdiği üzere demokrasiyi önemsemek ve liberal demokraside asla gerçekten egemen olamamış demosu/halkı çağırarak, çoklu krizler içerisinde neoliberalizmle ve onun tehditleri ile mücadele için elzemdir. Evet, “demos”, liberal demokrasilerde hiçbir zaman gerçek anlamda iktidar sahibi olmamış ve büyük ulus-devletlerde böyle bir güce ulaşamamıştır. Ancak onun yönetmesi gerektiği varsayımı, potansiyel güçlü gaspçılar üzerinde belirli sınırlamalar getirerek, azınlık yerine çoğunluğun çıkarlarını gözetken mevzuatı dengelemeye yardımcı olmuş ve zaman zaman “sıradan insanların ortak kaygılarına” odaklanan siyasi eylemleri teşvik etmiştir. Antidemokratik güçlerin bu şekilde dizginlenmesi ve demokratik ilkelerin daha eksiksiz hayata geçirilmesi yönündeki bu ‘demokrasi’ vaadi, bu anlamda vazgeçilmezdir. Özetle, neoliberal politik rasyonalitenin demokrasi fikrini aşındırmasıyla, homo politicus’un homo economicus tarafından gölgelenmesiyle, siyasete yönelik artan düşmanlıkla, liberal demokrasinin kavramsal çerçevesinin ekonomikleştirilmesiyle ve liberal demokratik hukuki değerler ile kamusal müzakerenin yerini yönetim ve yeni idari mekanizmaların almasıyla demokrasi tehdit altına girmiştir yani krizdedir. Bu haliyle de demokrasi, insanları kapitalizmin zorunluluklarından veya kurnaz

güçlerin egemenliklerinden kurtarmayı doğrudan taahhüt etmez. Hatta demokrasi, çeşitli kötü içeriklerle doldurulabilen ve milliyetçi yabancı düşmanlığından ırksal sömürgecilğe, heteroseksistlikten kapitalist hegemonyaya kadar uzanan çeşitli amaçlarla araçsallaştırılabilen boş bir formdur ancak bu amaçlara karşı koymak için aynı rejimler içinde harekete geçirilebilir. Başka bir söylemle, demokrasi ne bir çaredir ne de siyasi yaşamın eksiksiz bir biçimidir. Yine de demokrasi olmadan, içinde bulunduğumuz ana karşı sorumlu olduğumuz ve kendi geleceğimizi şekillendirme yetisine sahip olduğumuz dili ve çerçeveyi kaybederiz; aksi takdirde, geleceği sahiplenmek isteyen güçlere karşı mücadele edebilmemizi sağlayan bu dil ve çerçeve elimizden alınır (Brown, 2015: s.207-210). Bu haliyle her ne kadar demokrasiye yapılan çağrı, demokrasinin demokrasinin sorunlarına çözüm olduğunu varsaydığı; önceden her şeyin başka türlü olabileceğine dair umudu temel demokratik vaat ve hüküm olarak içerdiği için özellikle sol siyaset adına çıkmaz bir sokak (Dean, 2009: s.94) olsa da demokrasinin yaşadığı krizlere çözüm üretemek demokrasinin boşluğunda açığa çıkan rejim tiplerine ön açmıştır.

Bu anlamda, demokrasinin yaşadığı kriz, otoriter rejimlerin inşası için tam bir doğal kaynak olmuş; içi boşaltılmış ve demokratik değerlerden yalıtılmış demokrasinin veremediği her cevap popülist bir salvoyla bertaraf edilmiştir. Siyasi kariyerlerinin zirvesine yaklaşmadan hemen önce demokrasi perdesinin arkasına sığınan otoriter liderler, böylelikle en büyük güçlerini demokrasiden alarak meşruluklarını da demokrasi üzerine kurmuştur. Popülizmin demokrasi ile kurduğu girift ilişki neticesinde demokratik talepleri popülist bir eklemlenmeyle kovuşturan rejimlerin, otoriter rejimlere dönüşmesi bu sayede rahatça gizlenmiştir. Popülizmin özellikle müesses nizam karşıtlığı ve aracsız siyaset yapmayı tercih etmesi sebebiyle demokrasi, zamanla kurumsal anlamda güvencesiz ve savunmasız kalmış; demokratik kriz kendisine yöneltilen talepler eşliğinde büyümüş ve rejimler giderek otoriterleşmiştir. Kavramsal olarak bir saflık ya da kirlilik ifade etmeyen başka bir söylemle doğrudan demokratik veya anti-demokratik olmayan popülizm (Worsley, 1969), kimileri tarafından her ne kadar demokrasiye yaklaşılsa da asla tam anlamıyla bir demokrasi olamayacağı çıkarımıyla *demokrasinin gölgesi* (Canovan, 1999); kimileri tarafından da *içine monte edilmiş kararsızlığa* bağlı olarak hem demokrasiye eşlik eden hem de ona musallat olan bir *hayalet* (Arditi, 2010) olarak nitelendirilmiştir. Literatürün en tartışmalı kavramlarından birisi olan popülizmin demokrasi ile olan ilişkisi uzun bir analiz ve tartışmayı gerektiriyor olsa da demokrasi krizine yanıt veren ve onu bir adım sonrasına taşıyan yerden popülizmin demokrasileri dönüştürdüğü; demokratik eylemlere dayalı bir rıza yoluyla demokratik kurum ve yönetimleri mutasyona uğrattığı ve temsili demokrasiyi çarpıttığı rahatça iddia edilebilir (Urbinati, 2022: s.67-68). Bu, tabii ki popülizmin özsel bir niteliği, zorunlu bir sonucu değildir ancak 21.yüzyıl sağ popülizmlerinin hikayesi bu şekilde ilerlemiştir: halk ve liderin 'yakınlaşmasını' sağlamak amacıyla demokrasinin koruyuculuğunu üstlenen kurumlar ortadan kaldırıldıkça demokrasi savunmasız kalmış ve oyunu demokrasinin kuralına uygun oynayan rejimler demokrasinin içinden otoriterliğe yürümüşlerdir. Özetle, 2000'lerde halkın siyasi ve toplumsal bir özne olan varlığıyla halk egemenliği arasında açılan

mesafe sonucu açığa çıkan temsil eksikliğine yani demokrasinin işleyememesine (krizine), bu işlemeyişten dolayı oluşan hayalkırıklıklarına, insanların kendi istikrarsızlıklarına dair geliştirdikleri farkındalıklarına ve alternatifsizliklerine verilen bir yanıt olan popülizm (Rosanvalon, 2011), halkın taleplerine karşılık verdikçe gölgesinde usulca otoriterlikleri büyütüştür. İşte bu demokratik krizin büyüttüğü otoriterleşmenin etkilediği, baskıladığı, taleplerine yanıt vermeyerek kırılanlıklarını arttırdığı grupların birisi de kadınlardır. Kadınlar için demokrasi, antik çağdan bugüne her daim bir kriz anlamı taşısa da demokrasinin krizine aşırı sağın verdiği yanıtların otoriterliği büyütmesi neticesinde kadınların cinsiyet eşitsizliği deneyimi katmerlenmiş ve kadınlar çoklu krizlerin farklı yüzleriyle tanışmıştır.

Krizlerin Kesişimselliğinde Kadın Olmak: Cinsiyet Eşitliği Krizi

Demokrasinin kriziyle birlikte failliğine müdahale edilen toplumsal gruplardan olan kadınlar, bir yandan otoriter siyasetin baskıcı rejimine karşı direnmekte bir yandan da demokrasinin içine girdiği krizin tetikleyici olduğu refah krizi, bakım krizi, gıda krizi, sağlık krizi ve ekolojik kriz gibi çoklu krizlerin kesişimselliğinde özgül bir eşitsizlik deneyimi yaşamakta; başka bir ifadeyle topyekûn bir cinsiyet eşitsizliği krizinin içinde kalmaktadır.

Sosyal devletin sahneden çekilmesi, buna bağlı olarak giderek düşen hayat standartları, dalga dalga büyüyen sıcak savaşlar, bilhassa savaşa bağlı yaşanan mülksüzleşme ve yersiz yurt-suzlaşma, sonu duvarlara, tellere varan göçler, ekolojik felaketler ve bakımı zaruri hale getiren salgın hastalıklar yeni felaket çağının (Callinicos, 2024) çoklu krizleriyken, yoksul ve işçi sınıfından kadınlar, ırkçılığın vurduğu göçmen kadınlar, engelli kadınlar, queerler, translar çoklu sömürünün muhatapları olarak açığa çıkar. Kuşkusuz ki çoklu krizler, toplumun her kesiminden insanı etkilemektedir. Ancak zaten dezavantajlı konumda bulunan ve kesişimsel eşitsizliği yaşayan kadınlar, krizlerden de çoklu şekillerde etkilenir. Kadınların tahakküm altına alınması ve farklı açılardan sömürülmesi, elbette ki bu çağa özgü değildir. Ancak çoklu krizler çağında cinsiyetçiliğin yeni biçimleri icat edilmiş, özellikle kutuplaştırıcı siyasa temelinde yerel, ulusal ve uluslararası direnişlerin önüne geçilmiş ve daha da önemlisi feminizm ile neoliberalizm arasında yakınlıklar (*lean in feminizmi* gibi) kurularak kadın hareketi için tehlikeli birliktelikler icat edilmiştir.

Demokrasinin krizlerine yanıt olarak büyüyen otoriterliklerin yükselen trendi olan aşırı sağ ve sağ popülist rejimlerin yücelttiği değerler ve piyasa kapitalizmiyle yaptığı iş birliği kadınların konumundaki kötüleşmenin temel sebeplerinden birisidir. Zira kapitalizmin bu yeni aşamasında toplumsal cinsiyet baskısı esas olarak toplumsal yeniden üretimin kar elde etmek için üretime tabi kılınmasına dayanmaktadır. Kapitalizm, yeni hamlesiyle cinsiyetçiliği kurumsal yapılarla desteklemiştir. Bunun için temel yöntem olarak insanların teşekkülüyle (*the making of people*) karın teşekkülünü (*the making of profit*) birbirinden ayırmış; insanların teşekkülünü kadınların görevi haline getirirken diğerinde de kadınları ikincil konuma koymuştur.

Kapitalizm bu hamlesiyle aynı anda hem kadınları baskı altına almayı yeniden icat etmiş hem de bütün dünyayı alt üst etmiştir (Arruzza, Bhattacharya ve Fraser, 2019: s.38). İnsanların teşekkülünün sağlayıcısı olarak kodlanan kadınların üstlenmek zorunda bırakıldıkları ‘bakım’, sermaye ve piyasanın kontrolörlüğü altında kadınların eşitsizliğini yeniden üreten bir sürecin bileşeni haline gelmiştir. Demokrasi teorilerinin siyaset ve yaşam hakkında geliştirdiği onca hacimli tartışmaya rağmen toplumun ‘bakımı’ konusuna ilişkin bir yaklaşım geliştirmemiş olması, kamusal alan ve özel alan ayrımında bakım konusunun tamamen özel alanla ilişkilendirilmesi ve demokrasinin yalnızca kamusal alan sorunlarıyla ilgili olarak tahayyül edilmesiyle ilgilidir. Oysa Joan C. Tronto’nun (2013: s.ix) da vurguladığı üzere, bakımı en kamusal haliyle ele almak, bir toplumun sorumlulukları nasıl tahsis ettiğini düşünme biçimi olarak, siyasi sistemi yurttaşların gerçek kaygılarına yeniden açmak için önemli bir fırsattır ve demokrasi, yurttaşların katıldığı bir yönetim biçimi olarak bakım gerektirir. Tarihsel olarak toplumsal cinsiyet rollerindeki hâkim algılanış neticesinde üretim ve yeniden üretimin farklı alanlar olarak kodlanması, karşılıksız emeği değersizleştirmiş ve kadınları bu ayrım içerisinde yeniden üretimle mesul kılmıştır. Feminist ekonomistlerin üretim ve yeniden üretim ayrıştırması bu anlamda feminist siyaset bilimcilerin kamusal alan-özel alan ayrımı ile örtüşmüştür (Fraser ve Jaeggi, 2018) Bu bağlamda özel alana devredilen yeniden üretim ve bakım, bir kamusal alan meselesi olarak görülmemiş ve demokrasi ile ilişkilendirilmemiştir. Toronto’ya göre (2013), demokrasi, vatandaşların katıldığı bir yönetim biçimi olarak bakım gerektirir ki bu haliyle de bakım, üstünde kolektif olarak düşünülmesi ve politik tercihlere aksettirilmesi gereken bir öneme sahiptir hatta demokrasinin kendisi de bu bağlamda yeniden düşünülmelidir. Özel alan ve doğal olarak aileden soyutlanması gereken bakım politik bir ideal olarak ele alınmadıkça yani ihtiyaç duyulan demokratik bakım devrimi gerçekleştirilmedikçe bakım kadınların sorumluluğunda değersiz bir iş olarak algılanacaktır. Bu da eşit yurttaşlığın yani demokrasinin önünde büyük bir engeldir. Çünkü bir toplumun bakım gereksinimlerini en iyi şekilde nasıl karşılayabileceğine ilişkin sorunlarını çözmek için demokratik yollar talep etmek, yalnızca bakımın önemine değil, aynı zamanda demokrasinin bir tür politik sistem olarak eşitlikçi vaatlerini de ortaya koyacaktır. Ancak bugün, önceki bölümde anlatıldığı üzere demokrasi krizine bağlı olarak yaşanan demokrasi açığı gibi bakım açığı oluşmuş ve bu mesele, cinsiyet eşitsizliğinde yeni krizleri beraberinde getirmiştir.

Covid-19 pandemisiyle birlikte kamuoyunda sıkça tartışılan “bakım krizi”, Nancy Fraser’ın (2016) da vurguladığı üzere ekonomik, ekolojik ve politik dalları kapsayan genel krizin bir görüngüsü olarak açığa çıkar. Genellikle ‘zaman yoksulluğu’, ‘aile-iş dengesi’ ve ‘toplumsal tükenme’ fikirleriyle ilişkilendirilen bakım krizi, bugün toplumsal kapasiteyi sıkıştıran bir dizi önemli baskılara atıfta bulunur. Çünkü hem duygusal hem de maddi emeği kapsayan ve genellikle ücret alınmadan gerçekleştirilen bakım süreci toplum için vazgeçilmezdir. Bakım olmadan kültür, ekonomi veya siyasi örgütlenme mümkün değildir. Bu anlamda toplumsal yeniden üretimi sistematik olarak baltalayan hiçbir toplumun varlığını sürdürmesi beklenemez. Ancak

bugün, yeni kapitalist toplum biçimi tam da bunu yapmakta ve bakım sürecindeki örgütlenmelerin önüne geçmektedir. Sonuç, yalnızca bakımın değil, daha geniş anlamda toplumsal yeniden üretimin de büyük bir krize girmesidir.

Kapitalizmin yükselişinin ekonomik üretim ile yeniden üretimi birbirinden ayırması ve bunu cinsiyetlendirmesi neticesinde ekonomik üretim alanında kalanlar ücretlerle mükafatlandırılırken yeniden üretim alanında kalan kadınlar, duygusallaştırma ve doğallaştırma pratikleriyle yaptıkları üretimin karşılığında aşk ve erdeme ikna edilmiştir. Hane ile sınırlı olmayan yeniden üretimin bir kısmı zamanla metalaştırılmış olsa bile yeniden üretim alanının toplumsal cinsiyete bağlı olarak ayrıştırılması kapitalist toplumlardaki kadın ezilmişliğinin kurumsal temelini oluşturmuştur. Neoliberal kapitalizmle birlikte dehliz iyice büyümüş, toplumsal yeniden üretim için verilen devlet desteği geri çekilmiş ve kadınlardan hem karşılıksız emek olarak katıldıkları yeniden üretim sürecindeki rollerine devam etmesi hem de ücretli işlerde çalışması beklenmiştir. Toplumsal kapasiteyi tüketen bu durum, bakım krizini yaratmıştır. İki gelirli (çift maaşlı) aile modelinden vazgeçemeyecek olan neoliberal kapitalizm, toplumsal yeniden üretimi kadınlar aracılığıyla devam ettirebilmek için kadınlara yönelik hamlelerde bulunmaya başlamıştır (Fraser ve Leonard, 2021). Başka bir deyişle, *devlet, piyasa ve hane arasındaki ilişkinin değişen biçimleri, farklı toplumsal yeniden üretim rejimlerini ve kapitalizmin çeşitli çevrimlerinde dönüşen çelişki ve kriz eğilimlerini açığa çıkarmıştır*. Bu çelişki ve kriz sonucunda ise hem kadınların ücretli iş gücüne katılımı vazgeçilmez bir hal almış hem de devlet sosyal hizmetlerden çekilerek bakımı hane içine (kadın emeğine) devretmiştir (Çelik, 2023: 335). Demokrasinin krizinin yarıklarından büyüyen otoriter sağ rejimlerin buna yönelik en büyük hamlesi ise ailecilik ideolojisini devreye sokmak olmuştur. Bilhassa feminist hareketlerin ve LGBTQ+'ların aileyi tehdit etmesi ve aile dokusunu zedelemesi suçlaması üstünden geleneksel ve cinsiyetçi rollerin vurgulanmasıyla büyütülen ailecilik, bir yandan kadın bedeninin denetimini ve yeniden üretim süreçlerine müdahale etmeyi sağlarken bir yandan da piyasaya ve muhafazakâr siyasaya uygun biçimde gündelik yaşamı düzenler. Bakım krizine ilişkin sağ otoriter siyasetin bulunduğu, cinsiyet eşitsizliğini perçinleyen ailecilik yaklaşımı, neoliberalizmin gereklerine uygun olarak kadının hane dışı ücretli işlerde çalışmasında beis görmezken hane içindeki ve toplumsal hayattaki yeniden üretim sürecinde duygular üstüne oynar. Duygusal emek yoğun bir süreci ifade eden 'bakımı' vermeyen kadınlarınsa, yukarıda betimlenen demokratik krizin şartlarına uygun olarak sisteme dahil olmayanları öteki ilan edildiği ve akışkan modernite çağında yeni korkulara ve belirsizliklere itildiği görülür. Çifte emek sömürü içinde kalan kadınlarınsa yeniden üretim sürecinin devamlılığı için duygusal olarak manipülasyonu popülist retoriklerle rahatlıkla sağlanır böylelikle sonuç itibarıyla yeniden üretimin dayandığı bakım kolaylıkla aileye, ailede de kadına devredilebilir. Bu anlamda bakım krizinin demokrasinin kriziyle el ele ilerleyen seyrinin bir sonucu olarak ailecilik ideolojisinin büyütüldüğü ve bunun da cinsiyet eşitsizliğine hizmet ettiği açıktır. Ayrıca bu tartışmanın karanlık bir tarafında kadının kamusal katılımının yeniden sorgulanır hale gelmesi vardır. Piyasa şartları, her ne

kadar kadının hane içi alanla sınırlanmasına engel olsa da neoliberalizmin neomuhafazakar politikalarla yapacağı iş birlikleri ile kadınların kamusal alan sınırları kolayca daraltılabilir.

Bakım krizinin ve daha geniş çerçevede toplumsal yeniden üretim krizinin, demokrasi krizi ile kesişerek açığa çıkardığı bir diğer sorun göçmen krizi ile de birleşen kadın göçmen emeğinin sömürülmesidir. Yeniden üretim krizini yani bakım açığını aşmak için göçmen kadınların ev ve bakım işlerinde istihdam edilmesi, göçmen kadın işgücüne talebi artırmıştır. İhtiyaç dahilinde başvuru kadın göçmen emeği, çoğu kez yeterli ücret karşılığı olmayan, enformel ve çeşitli şiddet örüntüleriyle çerçevelenmiştir. Toksöz'e göre (2023: s.3051-3052) hane içinde bakım emeğine başvuru kadın göçmenlerin, 1973'lerden beri yeniden üretim krizine bağlı olarak istihdam edilmesi kadınların emek göçünün ikinci dönemidir; 2000'lerden sonra buna bilişsel kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun olarak yüksek vasıflı işgücü göçünü ön plana alan hem bakım hizmetlerinde çalışmak hem de yeni bir yaşam imkanına kavuşmak için gelen mülteci kadınlar eklenmiştir. Ancak bu makalenin konusu olan daha çok ikinci dönem göçmen kadınların yaşadığı deneyimlerdir. Meselenin esasında iki boyutu vardır. Bunlardan ilki, sınıfsaldır. Çünkü bakım hizmetini aile içinde üstlenmesi beklenen kadın, bunu dışarıdan ödeme karşılığı alabilecek güce sahipse, çoğu kez sürecin düşünsel emek yükünü de üstlenerek kendisini ilgili süreçten nispeten de olsa soyutlayabilir. İlgili emek mübadelesindeki kadının konumu bu anlamda sınıf perspektifi ile analiz edilmelidir. İkinci boyutta ise bahsedilen bakım devrinde göçmen krizi, yöneticiler eliyle bakım krizinin bertarafı için kullanılır. Kısacası, orta ve üst sınıf haneler için göçmen kadınlar, krizle başa çıkmak ve sosyal yeniden üretim süreçlerinin bir parçası olan çocuk ve yaşlı bakımı, ev işleri ve diğer ailevi sorumlulukları yerine getirmek konusunda önemli bir destek sağlamaktadır ve bu nedenle, göçmen kadınlar genellikle göçmen erkeklere kıyasla daha kolay iş bulmaktadır. Alıcı ülkelerde düşük ücretlerle çalışsalar da bu ücretler göç etmeyi teşvik edecek düzeyde kalmaktadır. Göç arzı açısından bakıldığında yüksek ve düşük gelirli ülkeler arasındaki artan eşitsizliklerin, göç için güçlü bir ekonomik motivasyon oluşturduğu görülmektedir. Buna ek olarak, birçok gelişmekte olan ülkede yaşanan ekonomik krizler, yoksulluk ve işsizlik gibi etkenler, bireylerde güvensizlik, kırılganlık ve istikrarsızlık hissini artırarak göçü teşvik etmektedir. Kadınların göç kararlarının ardında ise cinsiyete özgü dinamikler de bulunmaktadır. Örneğin, kadınlar çoğu zaman taciz edici ilişkilerden, aile içi çatışmalardan ve çeşitli toplumsal cinsiyet ayrımcılığı biçimlerinden kaçma isteğiyle göç etmeyi tercih etmektedir (Benería, 2010: s.151). Günümüzün çoklu krizlerinden biri olan göçmen krizi, böylece toplumsal yeniden üretim alanındaki mücadelelerle kesişmekte ve kesişimsel bir sömürüyü de işaret etmektedir. Özetle, demokrasinin krizinin biyopolitikası bakım krizini çözmek üzerine kurulmuştur ve bunun cinsiyet eşitsizliğinin perçinlenmesi, ailecilik ideolojinin büyümesi ve kadınları baskı altına alan eril restorasyonun (Kandiyoti, 2022: s.116-117) gerçekleşmesi, göçmen emeğinin sömürülmesi gibi sonuçları olmuştur.

Önceki başlıkta vurgulandığı üzere, demokrasinin usulen işlediği demokrasilerin krizinde, bir ara form olarak beliren ve demokrasinin hayaleti, gölgesi, iç çeperi olan popülizm,

koltuğunu otoriterliğe bırakmıştır. Demokrasi peçesi ile yoluna devam eden otoriter yönetimler, popülist dönemlerde başlatılan ‘biz’ ve ‘onlar’ ayrımını kadınlar arasında da sürdürmüş ve sistemin yanında olmayan kadınlar, baskı ile kuşatılmıştır. Demokratik krizin fiziki çehresi olan otoriter liderlerin, cinsiyetçi söylemleriyle birleştirdiği kutuplaştırıcı dil ve eşitsiz cinsiyet rejimi, ilgili dönemde kadınların yaşadığı eşitsizliklerin temel nedenidir. Kürtaj konusu başta olmak üzere kadınların bedenleri üzerinde söz söylemenin otoriter liderler arasında küresel bir fenomene dönüştüğü 2000’ler, otoriter yönetimlerin sivil alanı ve medyayı da kullanarak, ‘halkı’ ikna ederek ve dahası yasal ve hukuki düzenlemelere başvurarak –ki demokrasinin krizi tam da bu anda tavan yapar– kadınların temel hak ve özgürlüklerinde kısıtlamalar yaptığı dönemin adıdır. Gıda krizi, yoksulluk krizi, ekolojik kriz gibi krizlerin de ilk etkilenenlerinden olan kadınların, yükselen otoriterleşmeyle birlikte karşı karşıya kaldıkları “anti-gender” hareketler ve artan kadın cinayetleri, krizlerin vahametini zirveye taşıyan olgulardır. Bu bağlamda, iç içe geçen krizlerin birçok hayati sorunu bünyesinde barındırdığı çoklu krizler çağı, cinsiyet eşitsizliği için de büyük bir altyapı hazırlamıştır. Ancak ne kadar çok kriz çıkmış kadınlar için ne kadar çok savaş cephesi açılmışsa kadınlar da bir o kadar çok mücadele yöntemi geliştirmiş ve farklı direnç hatları inşa etmiştir.

Sonuç Yerine: Dayan Eylem ile Dayan Kolektivizm ile...

Bugün herhangi bir haberde, bir gazete manşetinde, sokakta, okulda, pazarda, markette, hastanede ya da bir pastanede en sık duyulan, konuşulan kavramlardan birisidir kriz. Güvensizlik, ıstırap ve imtihan çağrıştıran ve önkoşullarının yeterli bir düzeyde açıklanmadığı belirsiz bir geleceği ifade eden kriz Reinhart Koselleck’e (2016: s.209, 214, 223) göre, üç semantik model etrafında ele alınabilir. Koselleck, ilk olarak tarihi sürekli bir kriz olarak almanın mümkün olduğu, dünya tarihinin dünya mahkemesi olduğu bir yorumdan bahseder. İkinci olarak krizin, içinde bulunulan çok sayıda çatışmanın krizden sonra yeni bir durumu açığa çıkarmak için sistemi parçaladığı, kendi kendini hızlandıran, bir defalık bir süreci tanımlayabileceği durumu ifade edebileceğini söyler. Son olarak ise kriz ona göre, bugüne kadar yaşanmış olan tarihin son krizini kast edebilir. Bu kriz kavramı diğerlerinin aksine salt geleceğe ait bir kavramdır ve ütopyik bir son hükmü ifade eder. Bu kavramsal atanamama hali bile kriz emarelerine karşı geliştirilebilecek ve teşhisten ziyade geleceğe dönük olan hesaplamaların yapılmasının ne kadar zor olduğunu gösterir:

“Çözüm için feryat eden sorunların çözülmeden devam etmesi, krizlerin doğasında olan bir şeydir. Ayrıca geleceğin yedeğinde bulundurduğu çözümün öngörülemezliği de onun doğasına aittir. Kritik bir durumun belirsizliği tek bir kesinliğe sahiptir: bu durumun sonu. Bu sona dair bilinmeyen tek şey, onun ne zaman ve nasıl olacağıdır. Nihai çözüm belirsizdir, oysa krizin sonu, –tehdit eden, korkulan ve hevesle beklenen– mevcut durumda bir değişiklik belirsiz değildir. Kriz tarihsel gelecek sorununu çağırır (Koselleck, 2012: s.175).”

Tüm krizler gibi, bugünün çoklu krizleri de bir noktada çözülmeye içsel olarak zorunludur. Bir sonun yaşanacağı, Koselleck'in de belirttiği gibi aşikardır. Ancak belirsiz olan, bu sonun nasıl ve ne zaman yaşanacağı ve bu sona kadar nasıl ayakta durulacağıdır. Tarih ne ilk ne son krizini yaşarken, bu çağın çoklu krizine karşı dayanıklı kalmak kolay değildir. Çünkü insanlar belki de hiç olmadığı kadar farklı ve fazla kuşatılmışlık altındadır. Ancak tarih, ne kadar çok krize şahit olduysa o kadar da çok mücadeleye şahit olmuştur. Bu noktada krizin çözümünün tek bir failde olması bugün için beklenmemekle birlikte 'belirsiz, akışkan ve güvenilir olmayan' bir çağda 'umut ilkesinin' taşıyıcısı olan grupların varlığı bugüne dayanmanın ve direnmenin ön koşuludur.

Belirsizlik ve güvensizlik hisleri, bireyciliğin/bencilliğin öne çıkarılması ve toplumun, toplumcu düşüncenin siyaset arenasından kaldırılması çoklu krizlere karşı dayanıklılığı kırmış; hepsinden önemlisi kolektif düşleri rafa kaldırmıştır. Dahası neoliberal sistem, çözüm arayışlarını da kendisi üreterek bireylerin kolektif bir birlik etrafında bir araya gelmesini engellemiştir. Kişisel gelişimin popüler kültürle bir araya getirildiği, yalnızlığın, bireysel ilerlemenin övüldüğü, yeni spiritüalizmin çeşitli biçimlerinin göklere çıkarıldığı, toplumsallaşmanın yerini Netflixleşmeye bıraktığı bir kamusal insanların bir araya gelmesini engellerken; bu çağa dayanmanın yolu bütün bunlara inat karşı kamusalılıklarda yaratılacak dayanışma ağlarında aranmalıdır. Politik direniş biçimlerinin önce yerel ve ulusalda canlandırılması ardından küresele evrilmesi, krizlerin aşılması ve o güne kadar krizlere dayanılabilmesinin zorlu biçimi olarak görülmektedir. Bugün kolektif düşleri ve umudu canlı tutan, apolitik tarafsızlaşmayı tersine çevirecek temel motivasyonlardan birisi kadın hareketidir. Bunun en önemli kanıtı ise bütün baskı ve zorlamalara rağmen artarak devam eden kadın protestoları ve grevleridir.

2016 yıllarında Arjantin, İtalya, Polonya, ABD ve İspanya'da büyük bir yankı ile açığa çıkan feminist protestolar, popülizmin yükselişine ya da bu çalışmada ilişki kurulduğu üzere demokrasinin krizine büyük bir tepkidir. Sağ popülist siyasetin cinsiyetçiliği, neoliberalleşme ve muhafazakarlaşmanın baskısı, bu ülkelerdeki kitlesel direnişin sebebidir. Bu hareketlerin en önemli noktası ise liberal söylemlerin terk edilerek kadınların kendi güçlenmelerini kadın hareketinde bulması ve kolektif düşleri kolektif eylemlerle buluşturabilmesidir. Öte yandan kadınlar bu güçlü hareketlerle birlikte yeni bir kolektif fail oluşturmayı başarmışlardır (Graff ve Korolczuk, 2022). Bu anlamda, Majewska'ya (2023, s.100-101) göre, Polonya'daki *Siyah Protesto*, ABD'den dünyaya yayılan #MeToo kampanyası ve Trump karşıtı hareketler ve ardından yaşanan, yetmiş ülkeye yayılan Uluslararası Kadın Grevi, küresel feminist bir cephenin oluşması anlamına gelmektedir. Dayanışmanın yeniden düşünüldüğü ve karşı kamusalılıkların kurulmaya başlamasının güçlü bir ifadesi olarak verilen bu protesto ve grevler, çağa direnmenin ve dayanmanın bir yoludur. Yine, yeni radikal sağa insani bir suret kazandıran sağcı kadın lider tipolojisine inat (Zizek, 2024: s.89), Batı dışı bir örnek olarak karşımıza çıkan İran'daki kadın protestoları, benzer şekilde kadınların baskıcı rejimlere karşı kolektif dayanma gücünün

bir diğ er örneğ idir. Ancak krizlerin çoğ ulluğ u karş ısında, kadınların mücadelesi ve dayanış ma zemini diğ er hareketlerle buluş madıkça yetersiz kalacaktır. Dünyadaki grev ve hareketlere bakan Arruzza, Bhtattacharya ve Fraser (2019), bu yetersizliğ i aş mak için mücadele hattını geniş letir ve anti-kapitalist tikellikleri evrenselliğ e dönüştürme hedefi koyarlar; bunu sağ lamının yolu olarak önerdikleri şey ise %99 için *Feminizm*'dir.

"%99 için Feminizm" ile kastettikleri, sınıf mücadelesine, kurumsallaş mış ırkç ılığ a karşı mücadele eden; enternasyonalizme sadık, emperyalizme ve savaşa karşı duran bir feminizmdir. Hiziplere ayrılmadan, çevresel adalet, ücretsiz nitelikli eğitim, düzgün kamusal hizmetler, düşük ücretli barınma, işçi hakları, ücretsiz evrensel sağ lık hizmetleri veya ırkç ılığ ın ya da savaşın olmadığı bir dünya için mücadele eden her hareketi %99 için savaşmaya davet eden düşünürlere göre, insanları tahakküm altına alan toplumsal ilişkileri ve kurumları yerle bir edebilecek gücü ve görüşü kazanmanın tek yolu bu türden hareketlerle ittifak kurmaktan geçmektedir. %99 için feminizm, böylelikle, 'kimlik siyaseti' ile 'sınıf siyaseti' arasındaki bilindik ve köhneleşmiş karşıtlığın üstesinden gelecektir (Arruzza, Bhtattacharya ve Fraser, 2019: s.29-30, 86). Krizlere karşı dayanmanın kolektif bir düşü olarak bu tarz bir feminist ittifak kurmak, evrenselleş me gayesini doğ rudan bünyesinde barındırmaktadır. Adım adım büyütülecek olan %99 için Feminizmin bir adım sonrası ve daha uzun erimli mücadele hattı önerisi *Feminist Enternasyonalizm*'dir. Feminist popülizmde olduğu gibi 2016'dan sonra büyümeye başlayan feminist harekete bakarak bir mücadele düzlemi çizen Veronica Gago (2020), alternatif bir güç teorisi içinden (feminist potencia) feminist praksise dayalı, anti-faşist bir enternasyonalizm önerir. Feminist literatür içerisinden sıralanan bu dayanma ve mücadele etme biçimleri, büyük ve daha kapsamlı çözüm önerileri sunmaktadır. Ancak feminist yazının bu uzun sürecek mücadelelerde ara çözüm yolları olarak sunduğu önerilerinin olduğunu da belirtmek gerekir. Yerel ve ulusal kadın hareketlerine katılmak ve kız kardeşlik bağı üzerinden kolektivitneyi yeniden hatırlamak diğ er eşitlikçi hareketlerle ittifaklar kurmak, siyasi temsil ve karar alma mekanizmalarında yer almak ve neoliberalizmle kaynaşmaya başlayan feminizme eleştirel yaklaşmak, demokrasinin kriziyle perçinlenmiş cinsiyet eşitliğı krizine karşı dayanmanın yollarından bazılarıdır. Neoliberalizm bağ lamında bakım krizi ele alındığında ise bakımın politik bir ideal olarak değerlendirilmesinin önemi giderek artmaktadır. Bireylerin iyi olma hali açısından kritik olan sağ lık, eğitim ve sosyal bakım gibi alanların piyasada alınıp satılan bir meta olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Bunun yerine, refah devletinin aktif rol üstlendiğı, yeniden dağıtım mekanizmalarının işlediğı ve toplumsal faydanın piyasa çıkarlarından önce geldiğı bir modeli yeniden düşünölmelidir (Akkan, 2022: s. 534-535). Bu anlamda, bakım krizine karşı geliştirilen *Bakım Kolektifi* (Chatzidakis vd., 2021) önerisi, birbirine bağılı hayatlar süren insanlar için evrensel bir bakım etiğı ortaya koyarak çağ a katlanmanın feminist bir yorumunu sunmaktadır. Kolektifin temelinde yer alması gereken ve farklılıkları birbirine bağ layacak olan şeyse Fraser'ın vurguladığı anlamda bir ihtiyaçlar yorumu geliştirip,

buna ilişkin bir mücadele hattı kurmaktan geçer. Fraser (2006; 2013: s. 6-7) temel hareketin, ihtiyaçların tatmini üzerindeki çatışmalara yönelik olağan sosyal demokrat odaktan, “ihtiyaç yorumlama politikasına” yönelik yeni, demokratik feminist bir odağa geçilmesi gerektiğini savunur. Böylece, temel ihtiyaçlar, monolojik nesneliliği öne süren dağıtımcı paradigmadan, ihtiyaçların yorumlanmasını politik olarak içeren cinsiyete duyarlı bir iletişimsel paradigmayla yer değiştirecektir. Ki ona göre, bu yaklaşım, Habermas’inkinden önemli bir açıdan farklıdır. Çünkü, o, kamusal ve özelin hegemonik kavramlarını, doğallaştırmak yerine, bu kategorileri söylemsel olarak yapılandırılmış, toplumsal cinsiyet ve güçle doymuş politik mücadele nesnelere olarak ele almakta ve ihtiyaçların siyasallaştırılmasını, “politik”, “ekonomik” ve “ev içi” arasındaki sınırların nerede ve nasıl çizileceği konusundaki feminist mücadelelerle ilişkilendirmektedir. Bu anlamda, bakım krizine ilişkin düzenlemelerin ihtiyaçlar mücadelesinde ele alınması, demokrasinin krizi içindeki kamusal-özel ayrımı, yetersiz temsil, cinsiyetlendirilmiş ve ikincilleştirilmiş yurttaşlık deneyimi gibi birçok cinsiyet eşitsizliği krizine ilişkin verilecek mücadele için önemli bir adım olarak gözükmektedir.

Kaynakça

- Akkan, B. (2022). Politik Bir Kavram Olarak Bakım ve İhtimam Toplumu. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi* 3(3). 529-541.
- Arditi, B. (2010). *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arruzza, C., Bhattacharya, T., & Fraser, N. (2019). *% 99 için Feminizm: Bir Manifesto*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Balta, E. (2019). *Tedirginlik Çağı: Şiddet, Aidiyet ve Siyaset Üzerine*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (2024). *Akışkan Modernite*. İstanbul: Tellekt.
- Bauman, Z., & Bordoni, C. (2018). *Kriz Hali ve Devlet*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Benería, L. The Crisis of Care, International Migration, and Public Policy. (ed). Debra Howcroft and Helen Richardson içinde, *Work and Life in the Global Economy: A Gendered Analysis of Service Work* (s.142-164). London: Palgrave Macmillan.
- Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Brown, W. (2017). Artık Hepimiz Demokratız... (ed) E. Hazan içinde, *Demokrasi Ne Alemde* (s. 51-65). İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2021). *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı’da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi* . İstanbul: Metis Yayınları.
- Callinicos, A. (2024). *Yeni Felaket Çağı*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies* XLVII, 2-16.
- Chatzidakis, A., Hakim, J., Littler, J., Rottenberg, C., & Segal, L. (2021). *Bakım Manifestosu: Karşılıklı Bağımlılık Politikası*. Ankara: dipnot Yayınları.

- Crouch, C. (2016). *Post-Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Çakır, S. (2019). *Erkek Kulübünde Siyaset*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çelik, C. (2023). Gıdanın Toplumsal Yeniden Üretimi: Açlık Tehdidi, Kırsal Dönüşüm ve Bakım Krizi. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi* 4(2). 333-342.
- Dean, J. (2009). *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism & Left Politics*. Durham & London: Duke University Press.
- Fraser, N. (2006). *İhtiyaçlar Mücadelesi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Fraser, N. (2013). *Fortunes Of Feminism: From State-Manged Capitalism To Neoliberal Crisis*. London & New York: Verso.
- Fraser, N. (2016). Contradictions of Capital and Care. *New Left Review* (100), 99-117.
- Fraser, N. (2022). *Cannibal Capitalism: Cannibal Capitalism Democracy, Care, and the Planet- and What We Can Do about It*. London and Brooklyn: Verso.
- Fraser, N. (2021). Kapitalizmin Bakım Krizi. *Praksis*, 191-197.(S. Leonard, Röportaj Yapan).
- Fraser, N. (2017). İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi. H. Geiselberger içinde, *Büyük Gerileme* (s. 59-68). İstanbul: Metis Yayınları.
- Fraser, N. ve Jaeggi, R. (2018). *Capitalism: A Conversation in Critical Theory*, Cambridge: Polity Press.
- Gago, V. (2020). *Feminist International: How to Change*. London, New York : Verso.
- Gentile, E. (2019). “Demokraside Halk Her Zaman Egemendir” (Yalan!). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2022). *Eril Restorasyon, Yeni Şiddet Biçimleri ve Ataerkilliğin Krizi*. İstanbul: Hayalci Hücre Yayınları (A.Özkazanç, Röportaj Yapan)
- Keskin, F. (2017). Temsili Demokrasinin Krizi ve Alternatif Politik Model Olarak “5 Yıldız Hareketi”. *TBB Dergisi* (128), 481-510.
- Korolczuk, A. G. (2022). *Anti-Gender Politics in the Populist Movement*. London ve New York: Routledge.
- Koselleck, R. (2012). *Kritik ve Kriz: Burjuva Dünyanın Patolojik Gelişimi Üzerine Bir Katkı*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Koselleck, R. (2016). *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *Demokrasiler Nasıl Ölüyor?* Konya: Salon Yayınları.
- Lister, R. (2003). *Citizenship: Feminist Perspectives*. New York: Palgrave Macmillan.
- Majewska, E. (2023). *Feminist Antifaşizm*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Marx, K., & Engels, F. (2015). *Komünist Manifesto*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Pateman, C. (2017). *Cinsel Sözleşme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Phillips, A. (2012). *Demokrasinin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rosanvallon, P. (2011, Kasım 10). *booksandideas.net*. A Reflection on Populism: https://laviedesidees.fr/IMG/pdf/20111110_populism.pdf. erişim: 06.09.2023 adresinden alındı.
- Saad-Filho, A. (2023). *Kriz Çağı: Neoliberalizm, Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Saad-Filho, A. (2024, Mayıs 26). Neoliberalizmin Çoklu Krizleri. (B. Ceylan, Röportaj Yapan)
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorisine Dönüş*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Schmitt, C. (2017). *Parlamentar Demokrasinin Krizi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Tan, G.Ö (2023).*Türkiye’de Sağ Popülizmin Cinsiyeti*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Toksöz, G. (2023). Kapitalizmin İşgücü Talebi ve Göçmen Kadın Emegi. *Çalışma ve Toplum* 4 (79), 3049-3072.
- Urbinati, N. (2022). *Ben Halkım*. İstanbul: Tellekt Yayınları.
- Worsley, P. (1969). The Concept of Populism . G. I. Gellner içinde, *Populism-Its National Characteristics* (s. 212-250). Letchworth: The Garden City Press .
- Yaka, Ö. (2023). Nancy Fraser: Feminizm, Adalet ve Yamyam Kapitalizm. C. C. Turan içinde, *Kapitalizm ve Demokrasi: Bir Zıtlığın Anatomisi* (s. 251-272). İstanbul: Metis Yayınları.
- Zizek, S. (2024). *Deli Dünya*. İstanbul: Okyanus Yayınevi.